

CRB
Centrale Raad voor het Bedrijfsleven

bijzondere raadgevende commissie
Bouwbedrijf

CONJUNCTUURONTWIKKELING IN DE BOUWSECTOR IN 2002-2003

Brussel

17 februari 2003

Bijzondere Raadgevende Commissie Bouwbedrijf

Voorzitterschap : Prof. Dr. Luc GOOSSENS
Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen
Universiteit Antwerpen

Secretariaat : Michel DAVREUX, Adviseur
Blijde Inkomstlaan 17-21
1040 Brussel
tel. 02/233 88 54 – fax 02/233 89 12
e-mail : mida@ccecrb.fgov.be

adviezen en verslagen van de Bijzondere commissie zijn beschikbaar op : www.ccecrb.fgov.be

CONJUNCTUURONTWIKKELING IN DE BOUWSECTOR IN 2002-2003

ALGEMEEN OVERZICHT

De recente ontwikkeling heeft de voorstanders van omzichtigheid gelijk gegeven. Het conjunctuurgedrag van de Belgische economie is immers weinig dynamisch en zeer onzeker gebleken.

De aanloop naar de conjunctuurverslapping dateert van het voorjaar van 2001, wat dus al twee jaar geleden is. Toch zijn de meningen over de ontwikkeling van het conjunctuurklimaat lange tijd gericht gebleven op het vooruitzicht van een spoedig herstel van de economische groei. Dit aanhoudende optimisme heeft veel te maken met de manier waarop de krachtige opleving van de Belgische economie in 1999-2000 werd geïnterpreteerd. Deze opleving werd vooral gezien als de bevestiging van een duurzame versterking van de groeimogelijkheden. Ze viel ook samen met de derde en laatste fase van de Economische en Monetaire Unie, die heel wat verwachtingen inhield betreffende de evolutie van de Europese landen naar een groter en autonoom economisch dynamisme. Bovendien kende België op de overgang van 1999 tot 2000 een conjunctuurpiek die, in vergelijking met de vorige twee pieken (eind 1994 en eind 1997), in de richting wees van een geleidelijke verhoging van de haalbare groeivoeten in een fase van krachtige activiteit.

Het gecombineerde effect van de tegenvallende resultaten in de sector informatietechnologie, de malaise op de financiële markten en de beurzen, de aanslagen van september 2001, het permanente gevaar van druk op de olieprijs en de geopolitieke manoeuvres in het Golfgebied heeft evenwel verwarring gezaaid op wereldvlak. Na de geruststellende diagnose is men opnieuw moeten gaan beseffen dat de economische ontwikkeling onzeker was geworden. Zowel in België als elders in Europa werd het optimisme eind 2002 dan ook de mond gesnoerd en werden de cijfergegevens over de verwachte economische groei op korte termijn gevoelig naar beneden herzien.

Deze snelle terugblik op de algemene economische ontwikkeling van de afgelopen twee jaar is niet overbodig. De situatie in 2001-2002 vertoont immers gelijkenissen met de eerste helft van de jaren negentig, toen zowel in Europa als in de rest de wereld – en ook al in de Golf – grote economische en politieke problemen de kop opstaken. Het gevolg was een periode van slappe groei, waarin de vraag naar particuliere investeringsgoederen en naar bouwwerken in het bijzonder moeite had om stand te houden.

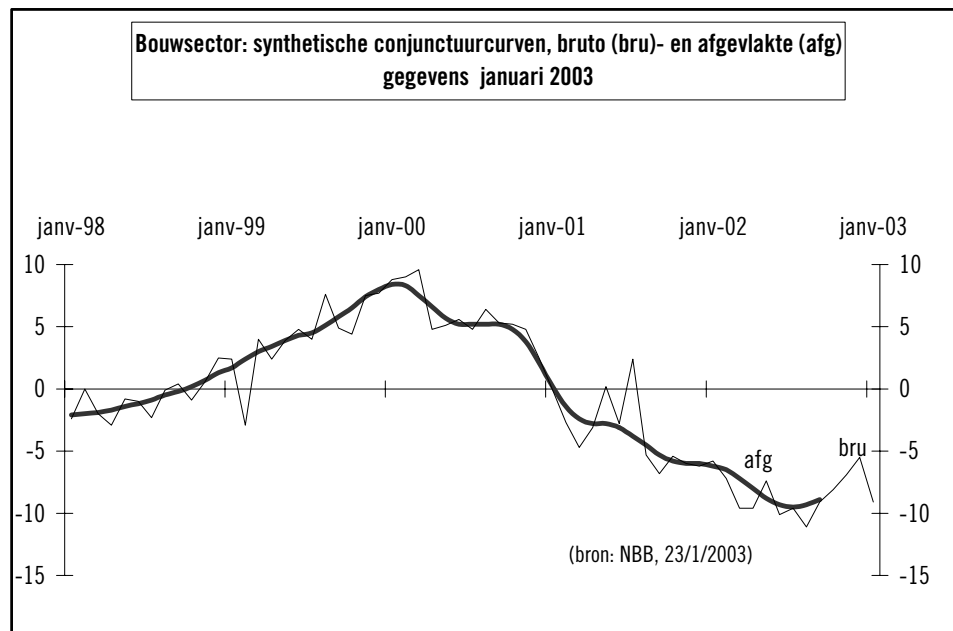
De economische vertraging van vandaag heeft de bouwsector al enkele klappen gegeven. Getuige daarvan is de raming van de driemaandelijke ontwikkeling van de toegevoegde waarde van de sector. Uit cijfers van het Instituut voor de Nationale Rekeningen kan worden afgeleid dat het totale volume van de bouwactiviteit van het najaar van 2001 tot het najaar van 2002 met bijna 4% is gedaald, terwijl het binnenlands product in dezelfde periode zo goed als stagneerde. Zo is nog maar eens gebleken dat het bouwbedrijf snel reageert op een weinig gunstige macro-economische context.

Veranderingspercentages op jaarbasis : bruto binnenlandsproduct (bbp) en toegevoegde waarde van de bouwsector (twb) – vaste prijzen

		<i>Bbp</i>	<i>Twb</i>
2000	I	6,1%	13,0%
	II	4,3%	9,4%
	III	2,4%	9,5%
	IV	2,5%	5,0%
2001	I	1,6%	2,9%
	II	1,3%	0,1%
	III	0,8%	-2,1%
	IV	-0,5%	-0,2%
2002	I	-0,5%	0,5%
	II	0,3%	-2,6%
	III	1,4%	-1,6%

(Bron: Instituut voor de nationale rekeningen, *Kwartaalaggregaten*, bruto gegevens, januari 2003)

De achteruitgang van de activiteit in de takken gebouwen en openbare werken is gepaard gegaan met een daling van de werkgelegenheid, die volgens het INR 2% bedroeg van het derde kwartaal van 2001 tot het derde kwartaal van 2002. Deze daling is minder groot dan die van de sectoriële toegevoegde waarde, maar men mag niet vergeten dat de conjunctuur in het bouwbedrijf ondertussen is blijven verslechteren. Dit blijkt overigens goed uit de synthetische conjunctuurcurven van de Nationale Bank.

Waarde van de synthetische conjunctuurindicatoren

(van seizoeninvloeden gezuiverde brutogegevens)

	januari 2002	januari 2003
Ruwbouw van gebouwen	-4,4	-8,3
Burgerlijke bouwkunde, openbare werken	-10,4	-11,0
Totaal	-6,2	-9,1

(bron: NBB)

De jongste maanden zijn de synthetische resultaten van de maandenquêtes van de NBB minder negatief voor de tak ruwbouw van gebouwen, die de belangrijkste graadmeter is voor de ontwikkeling op korte termijn. Dit wijst misschien op een adempauze in de conjunctuurverslapping die de bouwsector treft, maar in de huidige stand van zaken volstaat dit geenszins om de algemene trend om te buigen. De lichte verbetering van de particuliere vraag komt immers hoofdzakelijk tot uiting in de subsector gebouwen voor beroepsdoeleinden en minder in de woningbouw. En wat bovendien de overheidsvraag betreft, die is gericht op de takken burgerlijke bouwkunde en wegenwerken, worden de orderboekjes door de meeste ondernemingen die deelnemen aan de enquêtes van de NBB nog altijd even mager bevonden. Dit alles heeft tot gevolg dat, zowel op het vlak van de particuliere als van de openbare activiteit, het relatieve weerstandsvermogen van de werkgelegenheid steeds meer wordt bedreigd, wat evenwel niet wegneemt dat de nood aan hooggeschoolde werknemers blijft bestaan.

In haar laatste conjunctuurverslag¹ wees de raadgevende commissie Bouwbedrijf erop dat de vooruitzichten op korte termijn heel wat risico's inhielden. Wat moeten we dan nu zeggen? De algemene economische groei in België, die in 2002 minder dan 1% bedroeg, zou in 2003 niet boven 1,5% uitkomen, ook al ziet de tweede helft van het jaar er volgens de meeste prognosemakers iets beter uit dan de eerste. In deze context mag men verwachten dat heel wat nieuwe investeringen voorlopig in het projectstadium blijven steken, waardoor de recessieve tendens in het bouwbedrijf wellicht nog maanden zal aanhouden.

Het tijdstip van de volgende opleving van de economische activiteit in België – 2004 zou het beslissende jaar zijn – en de intensiteit van het herstel zullen vanzelfsprekend als eerste bepalend zijn voor wat de bouwsector in de min of meer nabije toekomst mag verwachten. In afwachting van meer duidelijkheid terzake, kan men altijd verwijzen naar wat niet kan worden betwist, nl. het groeiende aandeel van de renovatiewerken aan zowel woningen als bedrijfsgebouwen. De bouwsector bevindt zich weliswaar niet in een stadium waarin de renovatiemarkten de toon kunnen aangeven, maar in vergelijking met de buurlanden heeft België blijkbaar nog een belangrijk potentieel op dat gebied. Aangezien de renovatiewerken als bron van activiteit en werkgelegenheid gewoonlijk minder gevoelig zijn voor conjunctuurschommelingen dan de nieuwbouw, komt hun groei misschien op het goede ogenblik om de moeilijke maanden die komen goedkoper te overbruggen.

***

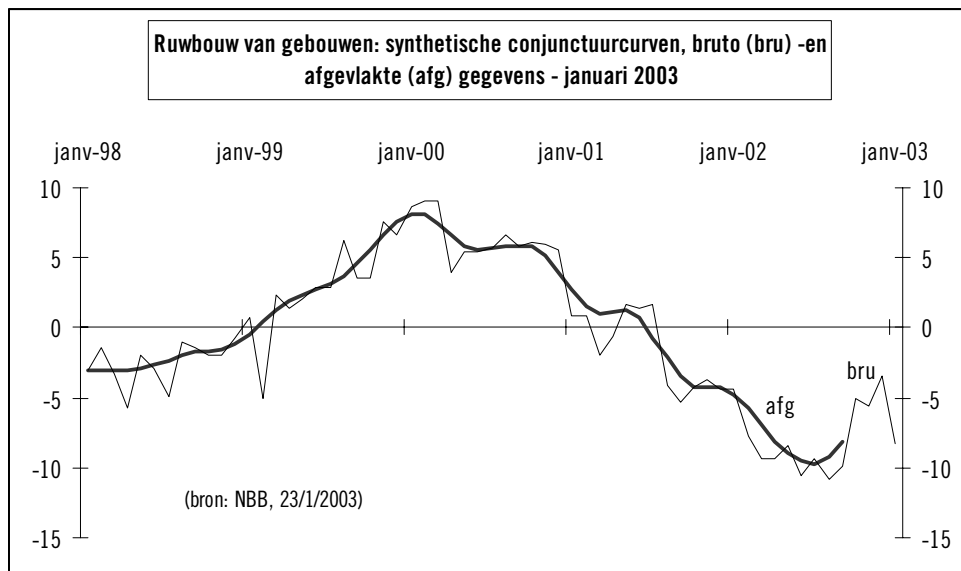
¹ *Conjunctuurontwikkeling in de bouwsector in 2001-2002*, doc CRB 2002-374, 25 april 2002.

RECENTE ONTWIKKELINGEN

1. Activiteit

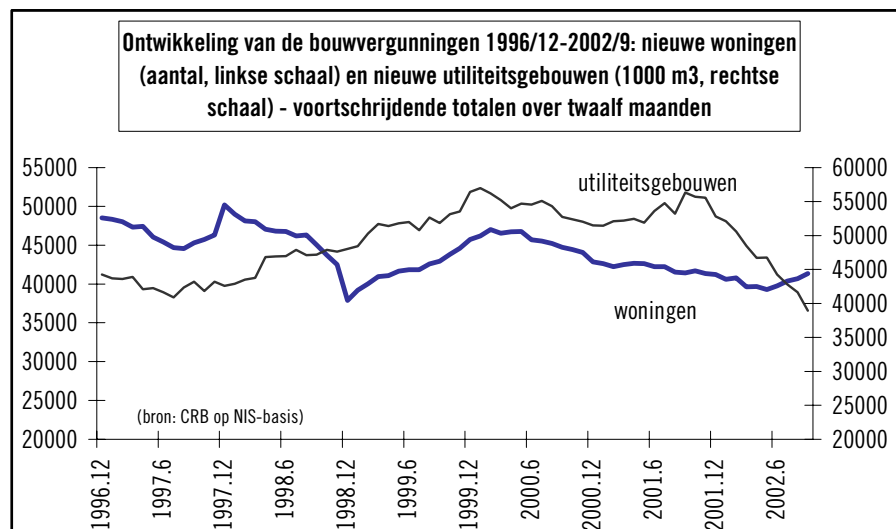
11. Gebouwen

Gelet op de conjunctuurverslapping in 2001 en de verdere achteruitgang in 2002, konden de binnenkomende bestellingen van de sector gebouwen alleen maar afnemen. Deze ontwikkeling is duidelijk tot uiting gekomen in de verslechtering van de orderboekjes van de ondernemingen die door de NBB worden bevroegd. Het zwaartepunt lag zo te zien tussen het najaar van 2001 en de zomer van 2002 en heeft een grote rol gespeeld in de verzwakking van de synthetische conjunctuurcurven m.b.t. de verschillende takken van de ruwbouw.

De tendens van de afgelopen maanden moet omzichtig worden beoordeeld. Het herstel dat kan worden afgeleid uit de afgevlakte conjunctuurcurve van de ruwbouw van gebouwen gaat immers o.m. ten koste van een negatieve ontwikkeling van de werkgelegenheid, m.a.w. van een verlaging van de opgestelde productiecapaciteit. Voor het ogenblik blijft alles dus min of meer bij het oude : het totale volume van de vraag naar ruwbouwwerken biedt de subsector gebouwen niet langer de mogelijkheid om zijn soepelheid uit te spelen en zo een regelmatig activiteitstempo te behouden. Los van deze algemene vaststelling zijn er evenwel nog altijd uiteenlopende ontwikkelingen merkbaar.

De ontwikkeling van de bouwvergunningen brengt in het bijzonder aan het licht dat de terugval van de vraag naar nieuwe werken veel sterker is geweest voor utiliteitsgebouwen dan voor woningen. Zo blijkt uit ramingen van het Nationaal Instituut voor de Statistiek² dat het volume aan vergunde projecten voor de bouw van nieuwe utiliteitsgebouwen van september 2001 tot mei 2002 – een bijzonder moeilijke periode – drie keer meer is afgenomen dan het aantal vergunningen voor nieuwe woningen (voortschrijdend over 12 maanden, – 16%, tegenover – 5%). Volgens dezelfde ramingen zou de trend zich voor utiliteitsgebouwen ook nadien hebben voortgezet (- 16% van mei tot september van vorig jaar), terwijl het aantal te bouwen woningen zich ondertussen zou hebben geconsolideerd (+ 5%). Binnen de tak gebouwen hebben zich dus verschillende bewegingen voorgedaan, die overigens ook moeten worden bekeken in het licht van de uitgangposities : de vraag naar nieuwe utiliteitsgebouwen is gedaald vanaf een zeer hoog peil, dat eind 2001 was bereikt, terwijl de vraag naar nieuwe woningen bijna twee jaar eerder is begonnen te verslappen vanaf een peil dat al niet hoog lag.

De recente ontwikkeling van de vergunningen voor verbouwwerken, van haar kant, lijkt erop te wijzen dat, in tegenstelling tot de eigenlijke bouwmarkt, de renovatiemarkt het vrij goed is blijven doen. Het aantal toegestane verbouwingen voor verbouwingen is weliswaar geleidelijk gedaald, maar de terugval is, gelet op de conjuncturomstandigheden, beperkt gebleven : van mei 2000 – de laatste

² NIS, *Ecodata-conjunctuuronderzoekingen*, raming van het aantal bouwvergunningen en van het aantal begonnen gebouwen, november 2002

piek – tot september 2002 is de schijnbare vraag naar verbouwingen teruggelopen van 27.000 tot 25.000 eenheden per jaar voor woningen en van 6.500 tot 5.900 eenheden per jaar voor utiliteitsgebouwen.

De kwartaalenquête van de NBB over de driemaandelijkse schommelingen van de totale uitgeoefende activiteit³ maakt het mogelijk de totale effecten van de beschreven ontwikkelingen in één overzicht weer te geven : de groeivertraging van de vraag heeft vanaf 2001 gewogen op de ruwbouw, wat geen verrassing was; ze heeft blijkbaar even snel en ook even sterk haar stempel gedrukt op de afbouw, wat minder verwacht was, gelet op het relatieve weerstandsvermogen van de renovatiemarkt; en in de tak installatiewerken heeft ze zich vooral vanaf 2002 – met enige vertraging dus – doen gevoelen, wat vrij goed overeenstemt met de opeenvolging van conjunctuureffecten.

12. Openbare werken

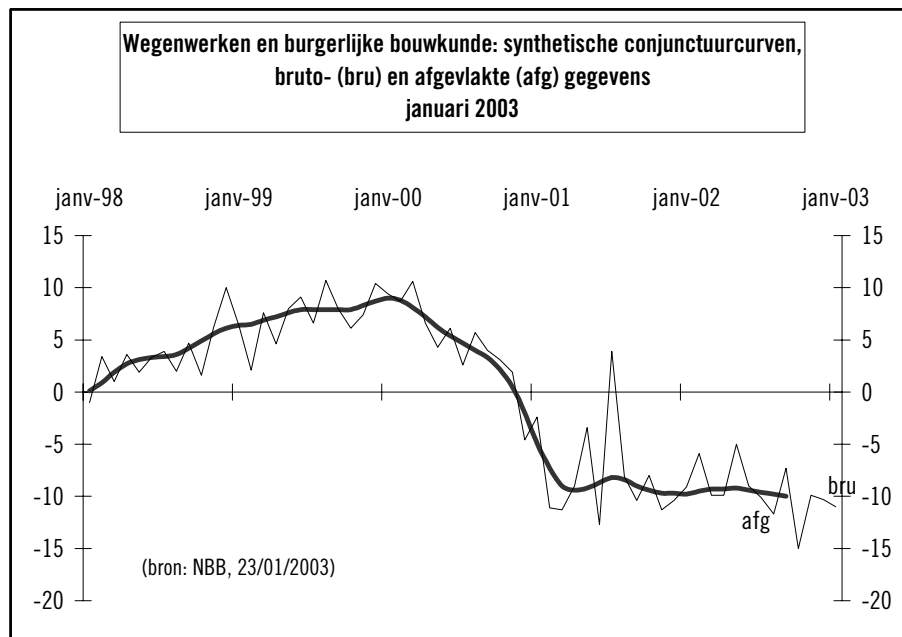
De sector wegenwerken en burgerlijke bouwkunde beleeft nog altijd moeilijke tijden. De belangrijkste oorzaak daarvan is de inkrimping van tal van budgetten voor kleinere infrastructuurwerken. Deze kunnen immers het gemakkelijkst worden terugschroefd door de opdrachtgevers uit de openbare sector, die ofwel sterk beperkt zijn in hun keuze tussen investeringsuitgaven en werkingsuitgaven, ofwel gewoon willen doen uitkomen dat ze hun middelen zeer nauwgezet beheren.

De gegevens die de NBB verzamelt, bevestigen van maand tot maand dat de stagnering van de openbare werken sedert het voorjaar van 2001, d.i. na de bruuske – postelectorale – daling van de bestellingen van de lokale overheden, aanhoudt. Twee onderliggende indicatoren van de synthetische curven brengen zonder verrassing aan het licht dat de ondernemingen die in het kader van de maandelijkse conjunctuurenquête worden ondervraagd zeer pessimistisch zijn. Het gaat om de ontwikkeling van het bedrag van de uit te voeren werken en om de stand van de orderboekjes. Maar ook de indicator betreffende de aanbestedingsprijzen, die niet is opgenomen in de synthetische gegevens, vertoont een zorgwekkend profiel. Van de factoren die een beeld geven van de recente situatie in de subsector openbare werken is deze indicator sedert kort trendmatig het minst ver verwijderd van het minimumpeil dat hij in de periode 1980-2002 heeft doen optekenen.

---

³ Benevens maandenquêtes, die een kwalitatieve beoordeling van de conjunctuurontwikkeling geven, voert de Nationale Bank ook kwartaalenquêtes uit die de kwantitatieve schommelingen van de bouwactiviteit toelichten. Deze kwartaalenquêtes hebben niet alleen betrekking op de ruwbouw van gebouwen, maar ook op de installatiewerken en de afbouw. De laatste gegevens hebben betrekking op het derde kwartaal van 2002.

Zoals de raadgevende commissie al vaak heeft opgemerkt, wijst de relatieve volatiliteit van de synthetische brutogegevens inzake wegenwerken en burgerlijke bouwkunde op zich ook op de aanhoudende slapte op de markt van de openbare werken. Er is immers weinig nodig om van de ene maand op de andere gevoelige verschillen te doen optreden, die minder te maken hebben met de reële gemiddelde evolutie inzake openbare werken dan met de bijzondere ontwikkeling van een of andere component waarop de subsector wordt beoordeeld.

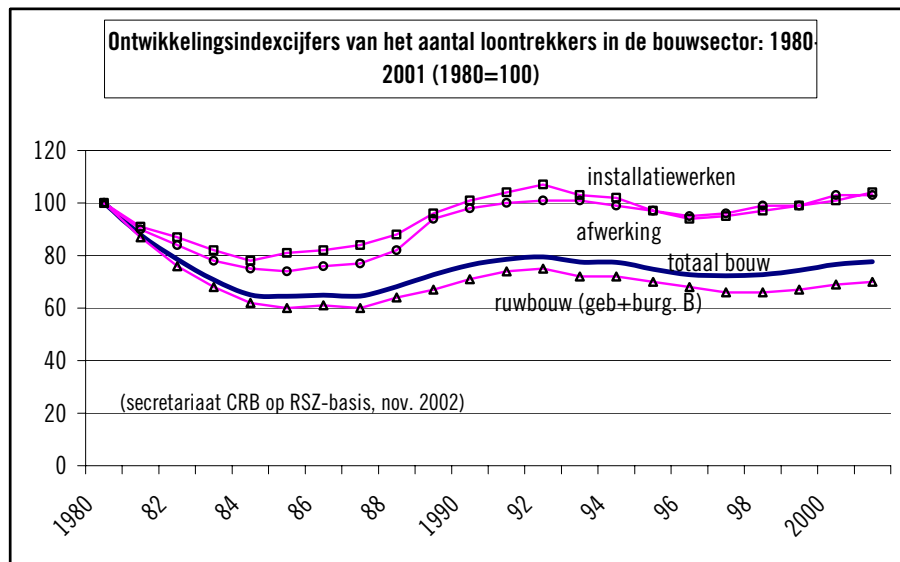
2. Werkgelegenheid

De recessieve tendens in de tak gebouwen en de toenemende futloosheid inzake openbare werken hebben samen de druk op de werkgelegenheid steeds meer doen toenemen.

Volgens gegevens van de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid heeft het aantal loontrekkers in de bouwsector midden 2001 een plafond bereikt : 186.500, van wie 160.395 arbeiders en 26.038 bedienden op 30 juni. Dat was het eindpunt van het trage herstel dat sedert 1998 op gang was gekomen en dat zelf maar een gedeeltelijke consolidatie inhield van vroegere resultaten. Nadien is het werkgelegenheidspotentieel van het bouwbedrijf eerst geleidelijk en vervolgens sterk gedaald. Op jaarbasis was het aantal arbeiders aan het eind van het tweede kwartaal van 2002 blijkbaar met

gemiddeld 1,5% teruggelopen, maar bij het begin van het vierde kwartaal bedroeg de daling al 2,5 tot 3%⁴.

Er blijkt dus een steeds grotere kloof op te treden tussen de conjuncturele realiteit van de afgelopen maanden en de hoop die tot voor kort nog altijd bestond over het weerstandsvermogen van de vraag naar arbeidskrachten vanuit de bouwondernemingen. Men zou bijna geneigd zijn om van een breuk met het recente verleden te spreken, vooral als men kijkt naar de vrij krachtige toename van de volledige werkloosheid in de bouwsector : van december 2001 tot december 2002 is het aantal werklozen met normale arbeidsgeschiktheid gestegen van 18.293 tot 21.388, wat neerkomt op een toename met 17% (28% in Vlaanderen, 15% in Wallonië en 5% in Brussel).

Als we de ontwikkeling van de loonarbeid uitsplitsen naar grote categorie van beroepen, kan de algemene diagnose worden genuanceerd. Zo blijkt o.m. dat de werkgelegenheid in de afbouw het beter doet dan in de ruwbouw, maar ook dat het verschil in ontwikkeling dat de jongste 15 jaar in het voordeel van de afbouw optreedt, zich hoofdzakelijk heeft voorgedaan in periodes van hoogconjunctuur voor het bouwbedrijf. Buiten deze periodes valt dat verschil gedeeltelijk weg, wat nu ook het geval is sedert 2002.

***

⁴ RSZ, *Snelle ramingen van de tewerkstelling voor het tweede kwartaal 2002*; NIS, *Industrie en bouwnijverheid*, november 2002

VOORUITZICHTEN OP KORTE TERMIJN

De bouwsector ondervindt nog maar eens dat hij een zeer bijzondere plaats inneemt binnen de economie. Hij weerspiegelt als geen ander de graad van vertrouwen in de nabije toekomst. Welnu, het vertrouwen is een van de conjunctuuringrediënten die het meest ontbreken vandaag. Al maanden is het afwezig bij zowel de Belgische als de Europese consumenten én producenten, wat er in grote mate toe bijdraagt dat de vooruitzichten op korte termijn onduidelijker worden.

Uit het oogpunt van de vraag naar bouw- of renovatiewerken is evenwel niet alles negatief in de huidige context. Bepaalde factoren zouden zelfs wat beterschap moeten brengen in 2003. Een daarvan is de algemene ontwikkeling van de netto-gezinsinkomens, die gedeeltelijk worden ondersteund door een geleidelijke verlaging van de directe belastingen en door een temperende inflatie. Een tweede factor is de afweging tussen de verschillende spaarvormen, die weer in het voordeel speelt van de vastgoedbeleggingen als gevolg van de sterke daling van de hypotheekrente in 2002 en de negatieve ontwikkeling van de beurswaarden.

Ten gronde zou de bouwsector de komende maanden evenwel vooral de invloed blijven ondervinden van de zeer trage groei van de Belgische economie (gemiddeld 1,5% in 2003 ?), waarbij vooral de vraag rijst hoe deze groei zal worden verwezenlijkt. In ieder geval zal de groei te traag en te onzeker zijn om de particuliere investeringen weer op gang te trekken en zo de fase van mindere activiteit waarin de bouwsector zich bevindt, in te korten.

Om de heersende macro-economische onzekerheid, met alle gevolgen van dien voor de investeringsbeslissingen, weg te werken, is een politiek antwoord vereist. Een technische diagnose volstaat niet, vooral in het licht van de huidige internationale spanningen. Er is ook een echte actiecapaciteit nodig. Als kleine open economie heeft België deze capaciteit niet; de Europese dimensie dringt zich vanzelf op. Deze dubbele vaststelling is misschien een evidentie, maar mag toch nog eens worden herhaald. Het is immers zonneklaar dat, vier jaar na de inwerkingtreding van de Economische en Monetaire Unie⁵, er nog altijd geen duidelijke lijn bestaat over het voeren van een zuiver Europees economisch beleid dat in het bijzonder is aangepast aan de ontwikkelingen in de eurozone.

---

⁵ De eindfase van de Emu is begonnen op 1 januari 1999.

De oproep tot een voluntaristische houding van de Europese Unie op economisch gebied kan ver verwijderd lijken van de onmiddellijke zorgen van het Belgische bouwbedrijf en van de specifieke uitdagingen waarvoor het staat, los van de wisselvalligheden van de conjunctuur : steeds duurdere bouwgronden in Vlaanderen, opdrogende infrastructuuruitgaven van de lokale overheden, diversificatie van de behoeften aan nieuwe gebouwen, druk op de prijzen, traagheid van het beleid inzake ruimtelijke ordening en mobiliteit enz. Alles hangt evenwel samen en het staat vast dat de aanpassing aan de omstandigheden des te gemakkelijker verloopt als de algemene economische context doorzichtig en voorspelbaar is, ook al is hij niet altijd gunstig. Wat zich vandaag niet alleen in België, maar ook in de buurlanden, zowel in het bouwbedrijf als in andere sectoren afspeelt, is daar nog maar eens een bewijs van.
